

דיבור לעומת אמירה וארבע לשונות של גאולה

יוסף אלישע

של אחר הכניסה לארץ ישראל כפי שמופיעה בנביאים (רמב"ן, ריה"ל ועוד).³ רבנו בחיי הסביר שהשם "אל-ש-די" משמעו "אותו כוח שהוא" שוודד המזלות, כלומר, משנה סדרי עולם ומהפך חוקי הבריאה. רש"י פרש שה' הבטיח הבטחות לאבות בשמו "אל-ש-די",⁴ אך למרות שלא קיים הבטחותיו לאתגר בשם הויה, שהוא שם "הנאמן לאמת דבריי", "שהרי הבטחתי ולא קיימתי", בכל זאת "לא הרהרו אחר מידותיי", לא באו בטרוניות ובטענות כלפיו כבדוגמא של אברהם שהלך ורכש את מערת המכפלה בכסף מלא ובדמים מרובים ביותר מעפרון החתי למרות שא-לוהים הבטיח לו את הארץ, לו ולזרעו אחריו (רש"י לשם' א:ג-ד, ט).⁵ כלומר, א-לוהים משיב למשה באותן הפנים שבהן הוא בא לבוראו. גם התשובה "עתה תראה אשר אעשה לפרעה" (שם' ו:א) נדרשת על דרך הדיוק: לפרעה – תראה, אך לשבע אומות, לשלושים ואחד מלכי כנען – את זה כבר לא תזכה לראות! "שיעשה בהן נקמה יהושע תלמידך" כלומר, כבר כאן נחתם גור דינו של משה שלא יזכה להיכנס לארץ עוד הרבה לפני ההכאה בסלע בחטא מי מריבה (שם' ר: סדר שמות, סימן כ"ז בסופו; דעת רבי עקיבא ברש"י ישן). כלומר, א-לוהים משיב למשה באותו מטבע שבו הוא פונה לבוראו. זו אף זו: רש"י מתייחס לפועל "הרעות", שאותו נקט משה. ברמה הדקדוקית הוא מציין שבניינו הפעיל, וברמה הסמנטית הוא מפרשו כריבוי והגברה, שהרי תכלית שליחותו של משה הייתה על מנת להקל על עול השעבוד, ופרעה לא די שלא הקל, אלא אף הכבד על ישראל בשולחו אותם לקושש קש לתבן בעצמם. יתר על כן, התרגום ל"הרעות" הוא "אבאש", משרש בא"ש, בניין אפעל הארמי, המקביל להפעיל העברי. והוא פועל יוצא מטענתם של דתן ואבירם שהאשימו את משה ואהרן: "ירא השם עליכם וישפט אשר הבאשיתם את ריחנו בעיני פרעה ובעיני עבדיו לתת חרב בלידם להרגנו" (שם' ה:כא).⁶ כאן המקום לציין, כי שורש זה מופיע לראשונה בלשונו של יעקב אבינו, המוכיח את בניו מתוך חרדה לגורלם לאחר אונס דינה והשמדת בני העיר שכם כולם: "עכרתם אתי להבאישני בלשון הארץ בפנעני ובפרזי" (בר' לד:ל). הליח הרע, החרב והעלכרות הם מטאפורות ודימויים לרוע העלול להתרחש. בנוסף, ברמה הסגנונית, גם שאלת "למה

א. "וידבר א-לוהים אל משה ויאמר אליו אני השם" (שם' ו:ב) - על השוני שבניסוח הפלייה רבי חיים בן עטר זצ"ל מתייחס לייחודיות ההתנסחותית-סגנונית שבפניית א-לוהים אל משה, בשונה מהניסוח הרווח: "וידבר ה' אל משה לאמר" (שם' ו:ו ויותר).¹ שוני זה מציין שוני מהותי ביחס בין הא-ל למשה בעקבות קבילתו-טריונתו הבוטה כלפי הא-לוהים בסופה של הפרשה הקודמת: "למה הרעתה לעם הזה? למה זה שלחתיני?" (שם' ה:כב) על כן שחלה הדעה במצבם של בני ישראל וא-לוהים – הצל לא הצילם, וכמאמר המדרש: "אם אמר אדם לגדול הימנו: 'למה הרעות?' דבר קשה הוא אומר [...] ולא עוד אלא אמר: 'ומאז באתי... הרע [...]'" (תנחומא, וארא, א). ונתייב משה בנפשו, שהרי ביקשה מידת הדין לפגוע בו אולם "נסתכל הקב"ה שבשביל צער ישראל דובר כן", [ולא מצדדים פסולים של אגו וגאוה חלילה שהרי בעניו מכל אדם עסקינן] "חזר ונהג עמו במידת רחמים" (שם' ר: וארא, ו). ברקעם של דבריו נשקפה טרוינתם של דתן ואבירם, משוטרי בני ישראל המוכים על ידי נוגשי פרעה, שיצאו ניצבים לקראת משה ואהרן בצאתם מאת פרעה, שהרי הקשיח הלה עול השעבוד חלף הקלתו. דתן ואבירם הרשיעם בתרעומתם גרמו למשה לשוב אל בוראו מתוך חוסר איזון ובלבול הדעת ולהתבטא בטעניות רגשית עזה ובסגנון לא הולם לעבד העומד לפני רבו, ולא כל שכן לפני ממה"מ הקב"ה בכבודו ובעצמו, הגם שתוכנם ראוי ומוצדק ונבע מאהבתו ומחמתו של רעיא מהימנא לעם הנאנק תחת עול השעבוד מקוצר רוח ומעבודת פרך. אף א-לוהים משיבו "בבחינת שם א-לוהים, שהם פנים המפחידים ומרעידים את הנדבר אליו [...] נתכוון (ה') כי הגם כי הראהו מידת הרחמים בדברו עמו, לא מפני זה יסיר מסווה הפחד וידבר בלא מורא מלכות שמים, וזה לך האות כי ה' הוא הא-לוהים, שהרי הוא מדבר עמו בפנים הנוראים והבן (רחב"ע, או"ח, פס' ב). כלומר, הן שם האלוהות חלף שם אדנות והן הפועל המציין את הפעולה הלוקוציונית? "וידבר" לעומת "ויאמר" יעידו על שינוי היחס לרעה כמראה למשה שהחריף סגנונו שלא כהוגן, הגם שמהות דבריו – כהוגן היא!

ב. "וארא ... בא-ל ש-די, ושמי ה' לא נודעתי להם" (שם' ו:ג) - שמות ה' והנהגותיו

שמותיו של א-לוהים מבטאים צורות הנהגה שלו את העולם אם בניסים גלויים ובשידוד מערכות תבל כפי שאירע ביציאת מצרים, בקריעת ים סוף ובמתן תורה ובמדבר ארבעים שנה (מן, ענני כבוד וכו') אם בניסים נסתרים על דרך הנהגת הטבע כאופייני לתקופת האבות המתוארת בספר בראשית ולתקופה

3 והשווה לשם"ר ג, ו, לדברי רבי אבא בר ממל, הקובע שהקב"ה נקרא בשמותיו ע"פ מעשיו. למשל: "כשאני דן את הבריות אני נקרא 'אלוהים', כשאני עושה מלחמה ברשעים, אני נקרא צבאות" וכו'.
4 על פי המדרש משמעות השם הזה היא הגבלת העולם והעמדתו בגבולותיו. כך נדרש השם ש-די = שאמר לעולם די, על דרך הנוטריקון. ואכן עד היום המדענים אינם יודעים כיצד כל איבר בגוף האדם, למשל, יודע היכן להפסיק לגדול ולהתפתח.
5 אם כי לפי רש"י אברהם הרהר אחר מידותיו של הקב"ה ולכן אמר לו: "עולה אתה צריך!", עולה יקרה ביותר, הכוונה לעקידת יצחק (תנחומא, לך לך, י).
6 כך פורש הפסוק: "כי העושר יחולל חכם" (קה' ז:ז), כשהכסיל מקנתר את החכם מערבב דעתו וגם הוא נכשל" (מפירושי רש"י לשם' ה:כ"ג)

* יוסף אלישע הוא ד"ר ללשון ומרצה במכללת "אורות ישראל" ברחובות.
** המאמר מוקדש לע"נ הוריי היקרים: ר' עמרם אלישע בן שמחה ויהודית בת בשיה לבית מימון, מנוחתם עדין.
1 ניסוח זה חוזר בספרות התורתית כפול 72 הקירויות. לעומת זאת הניסוח: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר" (שם' לא:יב; במ' טו:לו) בפועל האמירה חלף הדיבור מופיע חמש פעמים בלבד בכל התורה כולה.
Locution 2 בלטינית הוא פועל של דיבור, אמירה.

ש"הנס מלובש בטבע", כאילו דרך הטבע, ולא היא!) (3) אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם לתת לאיש כדרכיו וכפלי מעלליו" (= "ופעמים אנו צריכים להתייגע במעשינו [...]"), מה שנקרא בעגה הדבורה 'לשבור את הראש לבד') [...] [יר' לג]; (פירוש מעם לועז לשיר-השירים, א, ב, עמ' טז, בד"ה: "כי טובים דודיך מי").

ג. ארבע לשונות של גאולה ועוד אחת לעתיד לבוא...
משה טען כלפי שמיא, כי חרף שליחתו לפרעה "הרע לעם הזה והצל לא הצלת את עמך!" (שמ' ה:כג). הא-ל משיבו ברצף הדברים בארבע לשונות של גאולה, המנוסחות ע"פ מערכת הצורות המקראית הקלאסית באמצעות ו"ו ההיפוך – היא הקרויה "ו"ו הרצף" בפי חוקרי השיח – המהפכת מלשון עבר ללשון עתיד. הנה: (שמ' ו)

- (ו) והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים, והצלת אתכם מעבדותם;
- (ז) ונאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדלים.
- (ח) ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לא-להים וידעתם כי אני ה' א-להיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים.
- (ט) ישנה לשון נוספת, חמישית:
- (י) והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אתה לכם מורשה אני ה'.

זו אף זו: אמנם, כאמור, זו מערכת הזמנים המקראית הרווחת, אך יש כאן מסר כפול שמעבר לזמן ולמקום, מסר לעתיד לבוא בארץ ישראל של אחרית הימים, המהדהד לדורות בתודעה הקולקטיבית של עם ישראל. א-לוהים מבקש משה להעביר את המסר הזה אל בני ישראל, ומשה מבחינתו עושה תפקידו נאמנה: "וידבר משה פן אל בני ישראל" (שמ' ו:ט), אך בני ישראל המצויים במצב נפשי נורא: "ולא שמעו אל משה מקצור רוח ומעבדה קשה" (שמ' ו:ט). וכשם ש"משה דיבר קשות לא-לוהיו בשל צערם של ישראל ומראיתו בסבלותם, כך בני ישראל לא שמעו אליו בהיותם בשפל המדרגה, בדיוטא התחתונה, בתנאים לא תנאים, וכפי שביארה פרופ' נ' ליבוביץ: "לא שמעו [...]". לא אמונה ולא ביטחון, אף לא פקפוק והיסוס ואפילו לא ויכוח והתנגדות, אלא פשוט "ולא שמעו" – דור מדוכא ומושפל, מעונה ומוכה, מעונה ע"י פרעה וגזירותיו, ונרמס ע"י נוגשיו ועושי דברו – דור זה פשוט אינו קולט את הנאמר לו, לא את דברי הנחמה לימים קרובים, לישועה מעבדות – ובוודאי לא את דברי ההוד לעתיד רחוק על ארץ אבות ועל מלכות הא-לוהים" (ליבוביץ, **עיונים חדשים בספר שמות**, תשט"ו, 95). זו אף זו: הא-לוהים שראה וידע את מצבם של בני ישראל שהיו ברע ובמר נפש מעבר לקצה גבול סבלם הנהיג הנהגה ניסית שהייתה נחוצה להם עד הכניסה לא"י כדי להשיב נפשם אף לחזק אמונתם בבוראם עד כדי כך שמה שלא ראה יחזקאל הנביא – ראתה שפחה על הים! (מכילתא דרבי ישמעאל, בשלח, מסכתא דשירה פר' ג).

הרעיתם לי להגיד לאיש העוד לכם אח?" (בר' מג:ו), מצייה כבר בלשונו של יעקב אבינו, אך אצלו היא לגיטימית מצד האתוס בהיותו האב המוכיח את בניו. גם אליהו הנביא נקט לשון האשמה מותנית במבחן האש בכרמל, שאם א-לוהים לא יענהו הוא הוא זה אשר גורם לעם ישראל להתרחק מעבודתו, כאומר: "[...] ואתה הספת את לבם אחרנית" (מ"א יח:לז) והגם ש"הטיח דברים כלפי מעלה" לא נענש, ולא עוד אלא ש"חזר הקב"ה והודה לו לאלהיו", והאסמכתא לכך היא שבמקום אחר, א-לוהים כביכול מודה ומשתתף באשמה: "ואשר הרעתי" (מי' ד:ו) ופרש רש"י: "אני גרמתי להם, שבראתי יצר הרע" (ברכות, ל"א: - ל"ב. ורש"י שם). עד כאן ברמה הסגנונית. וכאן נשאלת השאלה המהותית: מדוע זכו דור יוצאי מצרים לשינוי סדרי בראשית ואילו אבות העולם לא זכו אלא לניסים נסתרים בלבד, בהנהגה טבעית מסותרת? ריה"ל משיב "לא מפני שהם גדולים מאברהם, יצחק ויעקב, אך מפני שהם רבים והיה הספק בלבבם, והאבות היו בתכלית האמונה וברי הלבב, שאפילו לא היו פוגעים (פוגשים) כל ימותם כי אם רעה (=רק דברים רעים) לא הייתה אמונתם בא-לוהים נחלשת ולא היו צריכים אל כל זה" (הכוזרי, מאמר ב, ב). כלומר, ההנהגה הניסית בדור המדבר מעידה אך על פחיתות בדרגת אמונתם ביחס לאבות הקדושים, שאמונתם המבורזת לא עור איתנה מצור, וביותר אבינו הראשון שנתנסה בעשרה ניסיונות ועמד בכולם. הרב יעקב כולי זצ"ל מציג שלוש צורות של הנהגה א-לוהית לעולם: (1) או בהנהגה ניסית מלמעלה, כמו שנאמר: "ה' ילחם לכם ואתם תחרישון" (שמ' יד:ד), (2) "או בהנהגה טבעית, **שהנס מלובש בטבע**,⁸ כמו שנאמר: "ימינך ה' נאדרי בלח" (שמ' טו:ו), שפעמים אתה נותן לי כוח להכות אויבי ופעמים "ימינך ה' תרעץ אויב" (שם), (3) "ויש הנהגה שלישית! **שע"י טורח רב ישיבו עזר מן השמים**, וזהו שנאמר: (1) "גדול העצה (=שמייעץ לנו איך לעשות", הא-ל נותן הארה במחשבה לאדם כיצד לפעול/האם לחזול) (2) ורב העלילה (=הנהגה שנייה,

7 שאלתה של פרופ' נ' ליבוביץ בספרה: עיונים חדשים בספר שמות, תשט"ו, בעמוד 95. ויעוין בדברי הנצי"ב והמשך חכמה שהתייחסו באריכות דברים לשידוד מערכת הטבע ביוצאי מצרים ש"היה אור השגחת השם מופיע לעין כול, שהוא כבוד השם ותכלית הבריאה. מה שאין כן בהליכות באי הארץ הייתה ההשגחה מכוסה ורק המביט בעין יפה היה מרגיש בה [...] כמו אור הברק המאיר חשכת הלילה" (הנצי"ב, העמק דבר, הקדמתו לחומש שמות); " וחיים כאלה הם חיים רוחניים ויקרה שעה אחת מכל חיי העוה"ב לכל מתבונן [...] בימי משה אשר נפרצו גבולות הטבע ונהרסו מבצרי ההנהגה התמידית [...] והמן יורד, וכל אחד רואה עמוד הענן וכבוד השם, והשם הולך לפניו – [...] הלוא אין זה רק חיי העוה"ב, חיים של מלאכים" (הרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק, בביאורו לתורה: ה"משך חכמה").

8 שכן הוא רצונו של האל, שלא להראות בגלוי את ניסיו אלו בהעלם דבר. כך, למשל, נצטוו הכהנים בעבודת לחם הפנים על הנחת "הקשוות" = מעין חצאי צינורות לאוויר הלחמים שלא באמת היה בהם צורך, שהרי נותרו הלחמים חמים וטריים משך שבוע ימים וזה אחד מעשרה ניסים שהיו במקדש (פרקי אבות, ה, ה). וכן אנו מוצאים בבראשית שצאן לבן ילדו עקודים נקודים וטלואים, הכול לטובתו של יעקב כפי הסכמיו עם לבן למפרע וכפי שהראהו המלאך בחלומו. אמנם גם יעקב פעל להשגת המטרה באמצעות מקל-הלבנה והלזו והערמונים שפיצל והעמיד בשקתות המים בעת יחס הצאן (בר' ל:ח-יג, לז-מג).

9 כך על הנפסוק: "ונפלו איביכם לפניכם לחרב" (וי' כ"ו:ח), כתב רש"י: "שהיו נופלין לפניכם שלא כדרך הארץ" (רש"י שם). אך זו דרגה רוחנית בוהה מאוד, שהרי אפילו יהושע בן נון, תלמידו מובהק של משה רבנו, עליו השלום, נגלה אליו המלאך "וחרבו שלופה בידו" כביקורת על ביטול תורה ועל כך שלא "לן בעומקה של הלכה" (מגילה, ג. ועוד). כלומר, לא הייתה מספיק העמקה וכניסה בעובייה של קורה של תורה וזכות עילאית של לימוד ההלכה על בוריה שבזכותה יינצלו חייליו מחרב המלחמה, עד שתיקן יהושע עניין זה.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת: <http://www1.biu.ac.il/parasha2> כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל. הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף